

kell venni szüleiktől: erről gondoskodni a szülék kötelessége. Nevetéses dolog volna azt követelni a szüléktől, hogy gyermekeket vallásosabbá neveljék, mint a minők ők maguk, hogy azt oly valósi actusokra szorítsák, melyeket ők maguk sem tartanak meg. Ez csak tettetésre, korai kételyekre, mindenféle lelki dissonantiára vezetne. De bűn, valóságos bűn, ha a szülék, miként gyakran történik, igenis részt vesznek bizonyos vallásos, felekezeti jellegű actusokban; de gyermekeiket nélküle növekedtetik fel, még pedig ilyennemű megokolással: «azoknak már nem kell, azok már más kor gyermekei». A családnak, azaz a szüléknek tudniok kell, hogy azt, a mit ők felekezeti hitvallásukból folyó kötelességüknek tartanak, azaz a maguk erkölcsi értékű lelki jószágának, azt nekik lehetőleg teljesen át kell szállítaniok gyermekeikre is.

Evvel befejezem a házi oktatásra vonatkozó előadásomat. Jövő és egyszersmind utolsó előadásomban a házi nevelés harmadik nagy csoportja, az erkölcsi nevelés fog bennünket foglalkoztatni.

WALDAPFEL JÁNOS.

COMENIUSNAK EGY ISMERETLEN MŰVE.

Mottó: A művészetek művészete, vezetni (nevelni) az embert, a legmesteribb és legállhatatlanabb teremtményt.
Nazianzenus.

Általános nálunk a panasz, hogy pædagogiai irodalmunk — értem a tudományos műveket — igen szegény. Eredeti pædagogiai munkánk alig van, az idegenekből pedig szintén kevés van lefordítva. Comenius «Didactica Magná»-ja Németországban már talán négyféle fordításban forog közkezen, s ezekből az egyik, melynek fordítójára a kritika azt mondta, hogy nem tud latinul, már a tizedik kiadásban jelent meg. Hát még a jobbak? És nálunk e jeles munka sincs lefordítva. Pedig ha valamely külföldi pædagogus, akkor Comenius az, ki megérdemli, hogy lefordíttassék magyarra.

A berlini Comenius-Társaság egy tudós tagja, dr. Kvacssala János hazánkfia, dorpati egyetemi tanár, fáradságot nem ismerő szorgalommal gyűjt minden Comeniusra vonatkozó adatot.* És

* A Comeniusra vonatkozó adatok gyűjtése végeztett tanulmányutjáról 1895 január 12. számolt be a szt.-pétervári Pædag. Museum Comenius-osztályában.

már eddig is sokat köszönhet neki a pädagogiai irodalom. Eltekintve Comeniusról német nyelven írott művétől, ez idén a zseniális pädagogusnak egy eddig ismeretlen munkáját találta meg a szentpétervári közkönyvtárban. Hogy e mű hozzáférhető legyen, Kvacsala az eredetiről lemásoltatta, bevezetést írt hozzá és kiadta. (Salva K. Rózsahegy. Ára 30 kr.) Ime e mű teljes czíme: «Spicilegium Didacticum. Artium discendi ac docendi summam brevibus præceptis exhibens. è Mss-tis Cl. I. A. Comenii. Collectum et editum à C. V. N. Amstelodami. Typis Christophori Cunradi. Anno 1680.» A mű rövid, csak 35 oldal az eredeti latin szöveg, de hogy igen értékes, az ki fog tűnni az alábbiakból.

A mint említve volt, Kvacsala írt a mostani kiadáshoz bevezetést, s én, midőn e művet ismertetni akarom, leghelyesebbnek tartom e bevezetést majdnem egész terjedelmében lefordítani * és úgy tenni közzé, mert így a t. olvasók a legcompetensebb forrásból értesülnek a Spicilegium Didacticum történetéről és tartalmáról.

«Comenius utolsó műveiről csak töredékes tudósításaink vannak. Úgy látszik, hogy a sokat tapasztalt öreg törhetetlen ifjúi erővel dolgozott az összes emberi tudás organicus rendszerén, a pansophián: ezen publicatio programját «De rerum humanarum emendatione consultatio catholica» című művében adta. A Pansophiának a következő hét részből kellett volna állani:

Panegersia,
 Panaugia,
 Pansophia,
 Pampædia,
 Panglottia,
 Panorthosia,
 Pannuthesia.

Az első két részt: Panegersia és Panaugia, maga adta ki, a többihez gyűjtötte, rendezte az anyagot és lassanként dolgoztatott rajta. Régi ismerőse (1640-ből) Magnus Henthaler tübingai tanár 1668-ban meglátogatta őt és soká tanácskoztak a további lépésekről ez ügyben, de eredmény nélkül. Egy megmaradt füzetből «Clamores Eliae» (Lissában van) fogalmat alkothatunk magunknak Comenius munkálkodásának módjáról; alkalmi gondolatait

* Dr. Kvacsala kegyes volt az egész mű fordítási jogát nekem engedni át.

egy vastag füzetbe irogatta, és pedig bizonyos feliratos rovatokba. Ezen, a Clam. Eliae-ben található aphoristicus jegyzeteket a Pansophia utolsó részében, a Pannuthesiában akarta feldolgozni; de feltehető, hogy a Pansophia többi részében tovább haladt volt. Halálos ágyán kérte és megeskette rá fiát, hogy a megkezdett munkát egészen adja ki, de halála után hosszabb időre megszűnik minden tudósítás, mely úgy fiára, Dánielre, mint általában hátrahagyott műveire vonatkoznék. Úgy látszik, Dániel nem örökölte atyja szellemét. Örökölt azonban atyja után egy nagyon fontos dolgot, a mæcenás Geer-család pártfogását, ezen család representánsai nem feledkeztek meg a Dánielre hagyott feladatról sem, melyről ő, úgy látszik, megfeledkezett volt, t. i. a megboldogult Pansophiájának kiadásáról, kit ők, mint a cseh-morva testvérek üldözött püspökét pártfogásukba vettek volt.

Minden arra mutat, hogy a kéziratok 1675-ben Angliában voltak — bár nem tudjuk, hogy kerültek oda. Talán Comenius Dániel vitte azokat oda; úgy látszik, hogy Oxfordban voltak, hova a Geer-család az érintett év nyarán Nigrin V. Keresztélyt, a cseh-morva testvérek volt gyámoltját (stipendiatus) küldte.

Első leveléből ezen körülbelől 30 éves embernek azt lehet, következtetni, hogy az említett kéziratok Hartmann Pál anglikán lelkésznel, eredetileg cseh száműzötnél (exulans) voltak, és egyik másik leveléből (Nigrinnek) az látszik, mintha Hartmann feladata lett volna ezen kéziratokat rendezni.

Hartmann és Nigrin mindjárt megállapították, hogy oly terjedelemben, mint a Panegersia és Panaugia, a mű többi része nem adható ki. Hozzáfogtak azonban a munkához, legalább összeállítani és rendezni az anyagot. Majdnem egy évig dolgozott Nigrin a Pansophián (szűkebb értelemben a mű harmadik része), azután pártfogói, a Geer-ek Hollandiába hívták, hová 1677 tavaszán el is ment; márczius 30-án írta nekik Londonból, hogy már a Pannuthesia utolsó részének utolsó fejezetét is feldolgozta, tehát hogy az egész munka be van fejezve; hogy azonban az nem volt úgy, kitűnik későbbi leveleiből, melyeket már Hollandiában írt s a melyekben arról tudósít, hogy a mű negyedik és ötödik részén, a Pampædián és Panglottian dolgozik.

Most azonban (körülbelől 1678-ban) eszükbe jutott a Geereknek, hogy ki kellene adni Comeniusnak egy általa is sokat emlegetett művét, a Metaphysikát, melynek kézírata egészen meg-

volt Nigrinnél. Ez adott okot Nigrinnek írni Comenius régi barátainak, köztük Vetternek Danzigba és Hessenthalernek Tübingába, hogy nincs-e meg valamelyiknél a *Metaphysika* egy része, mely már 1649-ben volt nyomtatva? Nigrin levele egészen felvilányozta Hessenthalert, ki kielégítő választ adott és megígérte, hogy a kívánt munkát személyesen elhozza.

És 1678 nyarán valóban meglátogatta Amsterdamot és a Geer-családot és újra soká tanácskozott velök, valamint Nigrinnel is a kéziratok kiadási módjáról. Az ügy azért húzódott és halasztódott, hogy Geer a szent-írás török fordítását is (melyen Comenius 20 évig dolgozott) be akarta fejeztetni és kiadni, és keresett ahhoz fordítót; továbbá az által, hogy Nigrin Ritschel *Metaphysikáját* várta Angliából, ki Comeniusnak munkatársa volt az elbingi időben. Azonkívül bizonyos az is, hogy Nigrin lassú ember volt. Hartmann már 1675-ben írta Comenius Dánielnek, hogy Nigrin «melancholicus est» a mi akkor körülbelül annyit jelentett, mint ma a hypochondrikus. Éjjel-nappal gondolkodott — mint maga írja Nigrin — a kiadás módjáról, de egészen 1680-ig nem jelent meg semmi. Ekkor elhatározta magát, hogy valamit az egész anyagból kiválaszt, hogy ezzel a nagy közönség figyelmét munkálkodására terelje, így támadt a *Spicilegium Didacticum* című művecke.

Írt erről Hessenthalernek, ki ezt már régen tanácsolta neki, a mikor arról is biztosít, hogy ha ez, a dolog neki (t. i. Hessenthalernek) nem fog tetszeni, a kiadást nem folytatja tovább, megírta ezt Geernek is külön ajánló (dedicans) levélben. «Habent sua fata libelli.» A könyvecske, melyet körülbelül csak 100 példányban nyomattak ki, több mint 200 évig annyira el volt feledve, hogy sem nevééről, sem kiadásáról semmit sem tudtak. Midőn ezelőtt hat évvel a cseh-museumban dolgoztam, az épen említett levélben (1680 május 9.) találtam az első tudósítást ezen művecskeről és ezen tudósítás alapján szorgalmasan kutattam mindenütt, a hol csak könyvtárhoz jutottam az ott említett könyvecskét, a melyről Gindely és Zoubek, bár a Comeniusra vonatkozó leveleket átvizsgálták, semmi tudósítást nem nyújtanak. De hiába kerestem, sokáig nem tudtam nyomára akadni. Végre ráakadtam az egyedüli, már említett tudósításra Adelungnál (*Geschichte der menschl. Narrheit*. I. pag. 240.) 88. szám alatt a könyv címét, nyomtatási helyét és alakját, ebből következtetem, hogy Adelung e könyvecs-

két valóban ismerte. Tehát ezelőtt 100 évvel* látta e művecskét az az ember, ki Comeniust mint bolondot írta le. Attólfogva egészen az én, Comeniusról német nyelven írott könyvem megjelenéséig (Leipzig. 1892.) semmi tudósítás e könyvről; Novák, Zoubek életrajzának kiadója önkényüleg átvett némely megnevezést az én jegyzékemből, de ezen művecskét kihagyta, úgy hogy cseh jegyzékben, vagy általában cseh munkában tudtommal eddig említve sem volt.** Végre ez év elején meglátogathattam a szt.-pétervári nyilvános könyvtárt és kedvesen voltam meglepetve, mikor Comenius művei között ennek a címét is olvastam. A könyvtár igazgatósága kegyes volt a könyvet idekölsönözni, én gondoskodtam a lemásolásról és most újra kiadom.

Mindenoldalú ismertetését, beosztását és jellemzését a műnek most nem adhatom, hanem hogy a megkezdett fonalat tovább nyújtsam, meg kell említenem, hogy Nigrin a következő 1681. évben Comeniusnak még két művét adta ki: a *Metaphysikát* és a *Triertium Catholicumot*. Az elsőnek tartalmát német művemben ismertettem; az utóbbit, mely csupán a Comenius-féle levelekből és iratokból ismeretes, csak az utóbbi időben ismertem meg; most csak annyit róla, a mennyi a jelen munka megismeréséhez szükséges. E műben (*Triertium Catholicum*) a *Logica*, *Grammatica* és az úgynevezett *Practica* van érdekes egészszé kapcsolva, egy megfejtett problema, mely a szerzőt több mint 30 évig foglalkoztatta. Hogy e mű már előbb készén volt, említve van a *Spicilegiumban* is, továbbá egy anonym levélben, mely valószínűleg 1680-ban kelt. Nigrin említi, hogy e művet (*Triertium*): már Comenius adta volt nyomtatni. És valóban, ajánlása 1670. év szeptemberében van keltezve, tehát az utolsó amsterdami napokból származik. E mű végén van a további munkálatok beosztása, melyeknek a *Triertiumra* kellett volna következniök: mindjárt első sorban a *Mathetica* és *Didactica*.

Ezen két szóban a *Spicilegium* két fejezetének címét látjuk, ebből és a mű történetéből következtetve, valószínűnek tartjuk,

* Adlung János Keresztély, német nyelvész szül. Spantekovban Pommerániában 1732 aug. 8., meghalt 1806 szept. 10. Drezdában. Említett művét 1785—1789. írta 7 kötetben.

** Dr. Kyacsala azért hivatkozik cseh művekre és csodálkozik mintegy azon, hogy ott nem tudtak e műről, mert a csehek Comeniust alaposan tanulmányozták.

hogy Comenius még a többi ott emlegetett tudományágat (disciplina) is feldolgozta, és hogy Nigrin e kettőt azért választotta, mert Comenius neve különösen mint pädagogusé volt ismeretes. Tehát kénytelenek vagyunk azon nézetnek hódolni, hogy a Spicilegium Comeniusnak utolsó didactikai és általában utolsó műve.

Tekintve a könyvecske tartalmát magában, kellemesen lep meg bennünket, hogy Comenius különösen foglalkozott a tanítványnyal is; a mű első része (Mathetica), jól egészíti ki az ő különféle didactikai rendszereit. Itt van továbbá az a modernnek tartott elv is, hogy a tanítás meneténél tekintetbe veendő általában a megismerés lélektani processusa; Comenius tehát nem alapítja az ő neveléstani rendszerét — mint eddig hirdették — csupán a természet tárgyilagos megfigyelésére, hanem az érzékek és az emberi lélek alapos vizsgálására. Sok gyönyörű hasonlat, találó példa emeli e külsőleg igénytelen könyvecske értékét. A mi alap gondolatait illeti, bizonyosan sokszorosán támaszkodik a Methodus Linguarum Novissima tizedik fejezetére, összehasonlítását e két műnek és általában a Spicilegium méltatását máskorra hagyom.

Összefüggésben ezen kérdéssel, felmerülhetnek még a következők: folytatták-e a kéziratok kiadását? Maradt-e ránk valami belölök? Milyen viszonyban áll a Triertium Catholicum a Pansophiához? Az utolsó, felette érdekes kérdést azonban kell hogy megelőzze a Triertium Catholicum ismertetése, a mi külön alapos és széleskörű tanulmányt kíván. A mi Comenius többi munkáinak kiadását illeti, azt hisszük, hogy a Triertium után több bölcsészeti műve nem jelent meg. Megmaradt számunkra csak annyi, a mit ezelőtt négy évvel a Brit. Museumban találtam és német művemben röviden ismertettem és a mi rövid idő múlva teljes egészében ki lesz adva. Comenius életének és műveinek búvárlatában tett haladás, mely az utóbbi időben mutatkozik, azt a reményt kelti bennünk, hogy még más irodalmi hagyománynak is nyomára akadunk; járuljon e művecske is hozzá, hogy ezen zseniális pädagogust minél jobban megismerhessük.»

Czélom ez ismertetéssel az volt, hogy felköltsem a figyelmet ezen, nálunk eddig kevésbé ismert pädagogus iránt. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nálunk Comeniust általában nem ismerik, igenis ismerhetik és ismerik is azok, kik a latin, német vagy esetleg cseh nyelvet birják; ez azonban nem elég. Az ő elég

rövides, velős és mégis világos előadása, korszakot alkotó pæagogiai elvei megérdemlik, hogy közkinccsé legyenek, hogy munkáit minden magyar tanító olvashassa és olvassa is.

(Petrovác.)

MATTHÆIDESZ GYÖRGY.

METHODIKAI MEGJEGYZÉSEK AZ ALSÓFOKÚ LATIN NYELVI TANÍTÁSHOZ.

A kire a sors a latin nyelv tanítás sisyphusi munkáját mérte, az, kivált a tanév elején, a kétségbeesés bizonyos nemével kutatja át a szaklapokat; vajjon nem talál-e valahol valamire való praktikus útmutatást, egy kis hasznos, kipróbált arcanumot annak a hétfejű szörnynek a legyőzésére, melyet «eredménytelenségnek» hívnak. Természetszerint azokat a dolgozatokat nézzük át legelőbb melyek a kezdő latin nyelvtanítás *methodikai* oldalát világítják meg, a mennyiben ezek a dolgozatok kétségkívül a legközelebbi, érintkezésben állanak magával az iskolai élettel. De ámbár ily módon bennök az *életszerűség* többnyire hiven tükröződik vissza, *életrevalóság* dolgában bizony nem mindig állják meg a sarat. Mindamellettt így is gyümölcsöző tanulmányozásuk, mert a kritikát provokálja és üdvös egybevetésekre ad alkalmat, melyek csak kedvezően hathatnak a didaktikai ügyesség fejlesztésére.

Ezuttal két ilyen methodikai összeállítást kívánok szóbeszéd tárgyává tenni, illetőleg hozzájuk egy pár kritikai megjegyzést fűzni.

I. Az egyik a Lehrproben und Lehrgänge 1895. jul. füzetében jelent meg e címmel: «Zum lateinischen Anfangsunterricht» D. Müldertől. Figyelemreméltóvá teszi a dolgozatot az a körülmény, hogy szerzője az inductionnak feltétlenül elsőséget ad. Szinte naiv dicséret ez, — de hiszen tudvalevő, hogy az inductio még mindig nem hódított annyi tért, a mennyire neki mint — kivált kezdő tanításnál — oly kiváló módszernek jogosan igényé lehet. Nemcsak minálunk dedukálnak még con amore széltiben és percipiáltatnak a szegény gyermekkel tücsköt-bogarat: akadnak bizony a schulmeisterek klasszikus hazájában is «rövid» úton járni szerető didakták, a kik mindenekelőtt egy csomó latin szót tanultatnak be s azokon nyaggatják a declinatiót, vagy pedig előbb a declinatiót adják be a tanulóknak és aztán fordíttatnak. A szerző felemlíti,